

vagyunk képesek oly csekély számú és megbízhatatlan adat és bizonyíték dacára ilyen sokat tudni a körülöttünk lévő világról? George Orwell problémája ennek fordítottja: hogy lehet az, hogy a demokratikus társadalmakban működő szabad sajtó révén bennünket érő tömérdek információ ellenére ilyen keveset látunk meg a körülöttünk zajló társadalmi, politikai és gazdasági élet valóságából?

Chomsky egyetemi szobájában egyetlen kép van a falon: Bertrand Russellé, azé a filozófusé, aki a tudomány művelését a politikai

cselekvésre váltotta fel. Ezt a lépést Chomsky nem tette meg; inkább egy másik nagy filozófus, Karl Popper elveit követte: a tudós és oktató feladata a kritikus gondolkodás gyakorlata és megtanítása (Popper, 1972). Nem tévedhetünk nagyot, ha azt kívánjuk neki, hogy legyenek minél többen, akik e gondolkodásnak szegődnek hívéül – akár ha ennek révén az ő nézeteit bírálják is.

Kulcsszavak: *strukturálisizmus, Saussure, generatív nyelvészet, nyelvelmélet, belső és külső nyelv*

IRODALOM

- Antal László (1964): *A formális nyelvi elemzés*. Gondolat, Budapest
 Bloomfield, Leonard (1933): *Language*. Holt, New York
 Chomsky, Noam (1955 [1975]): *The Logical Structure of Linguistic Theory*. Plenum, New York
 Chomsky, Noam (1957): *Syntactic Structures*. Mouton, The Hague
 Chomsky, Noam (1959): Review of B.F. Skinner, *Verbal Behavior*. *Language* 35, 26–57.
 Chomsky, Noam (1986): *Knowledge of Language*. Praeger, New York
 Harris, Zellig S. (1951): *Methods in Structural Linguistics*. Chicago University Press, Chicago
 Hauser, Marc D. – Chomsky, N. – Fitch, W.T. (2002): Faculty of Language: What Is It, Who Has It, and How Did It Evolve? *Science*. 298., 1569–1579.

- Hill, Archibald A. (ed.) (1962): *Third Texas Conference on Problems of Linguistic Analysis in English (May 9–12, 1958)*. The University of Texas, Austin, Texas
 Newmeyer, Frederic J. (1986): *Linguistic Theory in America (2nd ed.)*, Academic Press, Orlando, FL.
 Planck, Max (1950): *Scientific Autobiography and Other Papers*. (trans. by Gaynor, Frank) William & Norgate, London, 33–34.
 Pléh Csaba (2000): *A lélektan története*. Osiris, Budapest
 Popper, Karl (1972): *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Clarendon Press, Oxford
 Saussure, Fernand de (1965): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Gondolat, Budapest (2. kiadás: Corvina, Budapest, 1997)
 Skinner, Burrhus Frederic (1957): *Verbal Behavior*. Appleton–Century–Croft, New York

CHOMSKY ÉS A NYELVI JELENTÉS KUTATÁSA

Kiefer Ferenc

az MTA rendes tagja,
kiefer@nytud.hu

Közhely: *Chomsky fellépése alapvető fordulatot hozott a nyelvtudományban.*

Nem mindig gondolunk azonban arra, hogy azoknak a nyelvészeti diszciplínáknak a megjelenése nélkül, amelyeket a generatív nyelvelmélet 'generált', a generatív nyelvelmélet (az újgrammatikus iskolához és a strukturálisizmushoz hasonlóan) talán nem lenne sokkal több, mint egy újabb elmélet a nyelvtudomány történetében.

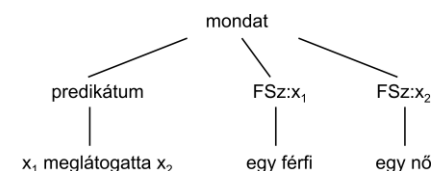
A generatív nyelvelmélet a korábbi nyelvelméletektől eltérően a nyelvtudomány egészének fejlődésére gyakorolt döntő hatást. Új nyelvészeti diszciplínák egész sora jött létre, de a már létező diszciplínák sem vonhatták ki magukat a generatív nyelvelmélet hatása alól. Íme néhány példa.

A 60-as évek végén, a 70-es évek elején számos új nyelvészeti diszciplína jött létre, amelyek vagy az ún. mélyszerkezet szerepének következetes végiggondolásából, vagy a klaszikus generatív elmélet egy-egy alaptételének bírálatából vezethetők le. Ilyen diszciplína a formális szemantika, a pragmatika és a kognitív szemantika.

A formális szemantika

A generatív grammatikának a 60-as években kialakult első, ún. sztenderd elmélete szerint a mondatjelentést a mélyszerkezet határozza

meg. A 60-as évek második felében mondat-tani és szemantikai megfontolásokból a mélyszerkezet egyre absztraktabbá vált, és egyre inkább emlékeztetett a predikátumkalkulusból ismert formulákra. A mélyszerkezetben csak a predikátum és a bővítményei-ként funkcionáló főnévi szerkezetek szerepeltek. Például az *Egy férfi meglátogatta egy nőt* mondat mélyszerkezete így festett:

A mondat szemantikai szerkezete tehát lényegében egy kétargumentumú predikátummal jellemezhető: $P(x_1, x_2)$.

A predikátumkalkulus azonban nem volt alkalmas a természetes nyelvi jelentések ábrázolására. Ezért több irányban indultak el a kutatások: (a) egyes kutatók egy „természetes logika” megalkotását tűzték ki célul (Lakoff, 1972; (b) mások Richard Montague logikai elméletének „megszelídítésére” törekedtek (Partee, 1975; Dowty, 1979). A kettő közül Montague logikája bizonyult életképesnek. A 70-es évek végére megszületett a nyelvi tényeket is figyelembe vevő formális szemantika.

A pragmatika

A nyelvészeti pragmatika szintén a Chomsky-féle mélyszerkezet továbbfejlesztéséből jött létre. Megnyilatkozásainkkal beszédaktusokat hajtunk végre és minden beszédaktusnak van pragmatikai jelentése (Austin, 1962; Searle, 1969). Ha a mélyszerkezet meghatározza a jelentést, akkor a beszédaktus-jelentésnek is meg kell valahol jelennie a mélyszerkezetben. *A Hozzál nekem egy pohár vizet!* mondat mélyszerkezetének ezért egy beszédaktust jelző predikátumot is tartalmaznia kell. (lent)

A generatív nyelvelmélet (akkoriban divatos 'generatív szemantikának' nevezett irányzata) ily módon felfedezte magának a beszédaktus-elméletet (amely filozófiai elméletként az ötvenes évek óta létezett [vö. Ross, 1970]), és létrejött a nyelvészeti pragmatika (Gazdar, 1979).

A kognitív szemantika

A generatív nyelvelméletben is használatos szófaji kategóriák feltételezett egyértelműségével, illetőleg a kategóriák bináris voltával (például [+V], [-V]) szemben a generatív szemantika a kategóriák fokozatosságát hangsúlyozta. A nyelvtani kategóriák nem választhatók el egymástól egyértelműen: a kategóriák nem dichotómiát, hanem kontinuumot alkotnak. A fokozatosság a nyelvtani kategóriákra is kiterjed: a főnév, ige, melléknév ka-

tegóriáihoz való tartozás is fokozatosság kérdése. A *felforrálás* deverbális főnév nem többesíthető (**felforralások*), és nem engedi magához a határozatlan névelőt (**egy felforrálás*). A *felforrálás* ezért a *kanál* főnévénél kevésbé tipikus főnév, mivel az utóbbi lehetővé teszi a többesítést és a határozatlan névelő használatát. Innen már csak egy lépés kellett az antropológiai nyelvészet eredményeinek, mindenekelőtt a prototípus-elmélet felfedezéséhez (Rosch, 1973; Labov, 1973). Az antropológiai nyelvészet képviselői (a kognitív nyelvészet elnevezés a hetvenes évek elején még ismeretlen volt) elsősorban a szójelentést vizsgálták, és arra az eredményre jutottak, hogy a tárgyak, állatok, növények elnevezései nem egyértelműek. Az emberi elme nem a logika szabályai szerint kategorizál, a kategorizálásban döntő szerepet kapnak a szóban forgó kategória tipikus példányai. A prototípuselmélet nyelvészeti diszciplínává vált, és megszületett a generatív elmélettel szemben, annak alternatívájaként fellépő kognitív nyelvészet.

Az említett új diszciplínák létrejöttén kívül a nyelvtudományban 1965-től számos más változás is végbement: a *The Sound Pattern of English* (Chomsky – Halle, 1968, rövidítve: SPE) bírálata a fonológia önállósodásához és új fonológiai elméletek létrejöttéhez vezetett; a pszicholingvisztika a 60-as évek végétől szintén külön utakon járt, és már nem

(vagy nem feltétlenül) a generatív elmülethez igazodott; az „ideális beszélő/hallgató”-val szembeni ellenállásként a szociolingvisztika „összezárt”, és egyre fontosabb nyelvészeti diszciplínává vált. A morfológiával az SPE különösen mostohán bánt (ami azért is meglepő, mert a strukturalista iskolák a morfológiát a nyelvelírás egyik legfontosabb területének tekintették). A hetvenes évek folyamán a morfológusok tábora is megnőtt, és a morfológia hamarosan önálló diszciplínává vált, mivel azonban önálló, mindent átfogó elmélettel nem rendelkezett, a kutatások hol inkább a szintaxishoz, hol inkább a fonológiához igazodtak. A generatív nyelvelmélettel szemben mindenkinek állást kellett foglalnia, minden valamirevaló konferencia a generatív nyelvelmétről (is) szólt.

A nyelvtudományban az igazi paradigmaváltás (vagy mondjuk inkább így: a nyelv-

tudományi diszciplínák teljes átrendeződése, új nyelvészeti diszciplínák létrejötte) az 1965-től kb. 1980-ig terjedő időszakban következett be.

A nyelvtudomány fejlődése az utolsó fél évszázad alatt a vázoltnál természetesen lényegesen bonyolultabb volt, de ahhoz nem fér kétség, hogy az új nyelvészeti diszciplínák létrejöttében, a meglévők megerősödésében a Chomsky-elméletet ért kritikák is döntő szerepet játszottak. Chomsky nélkül a nyelvtudomány fejlődése bizonyára másképp alakult volna. Az, hogy ez a fejlődés a Chomsky-féle elmélet elleni reakciónak is köszönhető, inkább erősíti, mint gyengíti Chomsky jelentőségét.

Kulcsszavak: *generatív nyelvelmélet, nyelvi jelentés, logika, szemantika, pragmatika, kognitív szemantika*

IRODALOM

- Austin, John L. (1962): *How to Do Things with Words*. Oxford University Press, Oxford
- Chomsky, Noam – Halle, Morris (1968). *The Sound Pattern of English*. Harper and Row, New York
- Dowty, David (1979): *Word Meaning and Montague Grammar*. D. Reidel, Dordrecht
- Gazdar, Gerald (1979): *Pragmatics*. Academic Press, New York
- Labov, William (1973): The Boundaries of Words and Their Meanings. In: Fishman, Joshua (ed.): *New Ways of Analyzing Variation in English*. Georgetown University Press, Washington, D. C.
- Lakoff, George (1972): Linguistics and Natural Logic. In: Davidson, Donald – Harman, Gilbert (eds.):

- Semantics of Natural Language*. D. Reidel, Dordrecht
- McCawley, James D.: A program for logic. In: Davidson, Donald – Harman, Gilbert (eds.): *Semantics of natural Language*, D.Reidel, Dordrecht.
- Partee, Barbara H. (1975): Montague Grammar and Transformational Grammar. *Linguistic Inquiry*. 6, 203–300.
- Rosch, Eleanor (1973): Natural Categories. *Cognitive Psychology*. 7, 532–547.
- Ross, John R. (1970): On Declarative Sentences. In: Jabobs, Frederick – Rosenbaum, Peter (eds.): *Readings in English Transformational Grammar*. Ginn, Boston
- Searle, John (1969): *Speech Acts*. Cambridge University Press, Cambridge

